

ALTAY DESTAN KAHRAMANLARININ DOĞA İLE BÜTÜNLEŞME SÜRECİ*

Fatih ŞAYHAN**

Özet:

Mitik yaşam; insanın, bulunduğu çevre ve doğa unsurları ile arasında kurduğu ilişkilerin tek taraflı ve yıkıcı/yok edici olmasının önüne geçerek karşılıklı ve koruyucu nitelikleri vasıtasıyla ilişkiyi düzenler. Yaratılış sonrası süreçte içerisinde bulunduğu doğanın neredeyse tüm öğeleri ile yaşama tutunma yolunda büyük bir çatışmaya giren insan, kendisine giderek daha da genişleyen yaşamsal bir varlık alanı yaratmanın yollarını aramıştır. Varlık alanlarının kurulumu yolunda, mitsel anlatı geleneğinin dünyadaki ilk görüntü düzeyi, -anlama yetisi üzerine kurulu- insanın doğaya kendi iradesini/arzusunu kabul ettirme çabasını içerir. Mitleri içeren destanlarda da kahramanların, doğa ile ilişkilerinde ilk olarak -çatışma merkezli- doğayı özümseme, daha sonra ise doğaya hükmedebilme ve doğayı yönlendirebilme yolunda mitsel bir erginle(n)me sürecinden geçirildiği görülür. Karşılıklı saygı ekseninde özümseme doğa ve doğanın unsurları; insanoğlu için sonsuzluğa açılan bütüncül yaşam olanakları ile var oluş gömüsü olur. Kahramanlar, doğanın erginleyici gücü ile eğitilir ve farkındalık düzeyleri yoğunlaştırılır. Bu aşama, kahramanların adlarını aldığı ve tinsel doğuşlarını sağladığı toplumsal kimliğe geçiş aşamasıdır. Doğanın var eden güçleri ve kendileri ile birlikte var olan “ötelere eriştirici ve dönüştürücü gücü” “at”ları ile sınavlar yolunda kozmik evrenin sınırlarını zorlar. Bütünleşilen doğa da -mitsel boyutu ile- anlatılarda kahramanları koruyan, kollayan, gözeten ve olgunlaştıran “yüce ana” düzleminde sunulur. Bu çalışmada, Altay Türklerine ait destanlarda destan kahramanlarının doğanın var eden yaşam enerjisi ile bütünleşme süreci sistematik bir düzlemde incelenmiştir.

* Bu çalışma, 2012-2015 yılları arasında Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Ramazan Korkmaz'ın danışmanlığında tarafımdan hazırlanmış olan “Altay Destan Kahramanlarının Mitik Serüveni (Erginlenme-Olgunlaşma)” başlıklı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Öğr. Üy. Dr., Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatihsayhan@ardahan.edu.tr, fatihsayhan@hotmail.com

Anahtar kelimeler: Mitsel evren algısı, doğa, destan kahramanı, erginlenme, tinsel doğuş/kimlik, bütünleşme süreci.

The Process of Integration With Nature in Altaic Epic Heroes

Abstract:

Mythical life regulates the human's relationship with nature through its mutual and protective features by preventing such a relationship from becoming unilateral and destructive. In the post creation period, the human, who openly defies all the elements of nature with the aim of clinging to life, seeks ways of a continuously expanding existence domain. In the process of creating such an existence, the first level of appearance of the mythical narrative tradition in the world contains human's dictation of his/her will and wishes upon nature through his comprehension abilities. In epics containing myths, heroes first undergo various challenges on their way to mythical maturation; first, they have to fight against natural forces before they internalize them, second, they begin to take control over nature and then they manage to direct its forces. Nature with all its elements, adopted through bilateral respect turns into an existential source for humans with all its comprehensive life opportunities. Heroes are educated with nature's maturing forces and their awareness is increased. This level is the adoption of social identity where heroes gain a name and manage to be mythically born. They force cosmic powers with the help of nature's maturing qualities and the horses which are symbolically the forces of attainment of far-away places and of transforming spaces. Nature, with which the heroes become a whole unity, is presented on the level of "great mother", who watches over, protects, takes care and matures the heroes. In this article, the unification process of heroes with nature's creative life energy is analysed systematically in epics of Altaic peoples.

Keywords: Perception of mythical world, nature, epic hero, maturation, spiritual birth/identity, unification process.

Giriş:

1. Mitsel Evren Algısı ve Doğa: Karşılıklı Özümseme Süreci

Mitsel düzlemin dünyadaki ilk görüntü düzeyi, anlama yetisinin doğaya yasalarını kabul ettirmesi üzerine kurulu animist/canlıcı bir değerler dizgesine sahiptir. Bu bakımdan insanoğlu, doğa ile girdiği karşılıklı ilişkide çevresinde bulunan canlı ve cansız bütün varlıklara anlam katarak akıl ve düşünme yetisi aracılığıyla kendi varlık alanını kurmuş ve doğanın var eden yaşam boyutu ile bütünleşerek düşünsel anlamda evrenin sınırlarını zorlamıştır. Esin, Türklerin öz kozmolojisinin gök ve *yir-sub* (yer-su: yeryüzü) bilişinden kaynaklanabileceğini ve Türk düşün sisteminde evreni bütüncül okuyabilme ve anlamlandırma düşüncesinde atalar ruhunun kutsal yer-su şeklinde kavramsallaştırdığını vurgular (2001: 19-78). Altay Türkleri tarafından günümüzde de dile getirilen toplumsal bilinçaltının dışavurumu olarak değerlendirebileceğimiz "Taş eelü, taş da tındu." (Taşın da sahibi, taşın da ruhu var.) sözü bu düşünceyi destekler

niteliktedir. Nitekim Türk düşün sisteminde doğa özelinde evren ile kurulan bütüncül yaklaşım ilişkisinde nesnel görüntü düzeyinin tüm insanlığa ödünç olarak gönderildiği ve tinsel dokunuş ile bakılması gerektiği vurgusu yatar. Bu bakımdan bilişsel düzeyde; gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı arasındaki sistematik ilişki (katmanlar) göz önünde bulundurulduğunda bu varlık alanları (katmanlar) arasında düşünsel anlamda geçişin mümkün olduğu ve evrenin bütüncül bir düzlemde okunması gerektiği fikri bulunur. Nitekim Altay destanlarında geçen kağan soyuna ait olan hanların yeryüzünde atlarını bağladıkları yüz budaklı demir kavaklar evreni bütüncül düzlemde okumanın somut görüntü düzeyidir. Üst “uc”u yukarılarda Üç Kurbustan¹’in at direğine, alt ucu aşağılarda Aybıstan²’in at direğine kadar uzanan “yüz budaklı demir kavak”, görünen evrenin derin bilinçaltı okuma yolu ile bütüncül görülerek düşünsel anlamda sonsuzluğa ulaşma isteğinin mitsel anlatılara yansıyan yüzüdür.

Yaratılış sonrası süreçte içerisinde konumlandığı çevre ve çevrenin öğeleri ile, yaşama tutunma adına sonsuz bir mücadeleye giren insanoğlu, içerisinde bulunduğu çevreden dünyaya açılarak kendisine yaşamsal bir varlık alanı yaratmanın yollarını aramıştır. Bu bağlamda mitsel anlatımların dünyadaki ilk görüntü düzeyi, anlama yetisinin doğaya yasalarını kabul ettirmesi üzerine kurulu çatışma merkezli bir değerler dizgesine sahiptir. Yaratılış sonrası süreçte içinde bulunduğu fiziksel çevrenin sınırlarını zorlamak isteyen insanoğlu, başlangıçta doğa ile üstünlük yolunda bir çatışmaya girmiş ve anlama yetisi ile birlikte doğayı kendi buyruğuna getirmiştir. Dolayısıyla insan, algı kapasitesi ve ihtiyacı doğrultusunda doğayı kendi buyruğu altına almayı bilmiştir. Bu bakımdan aletlere yüklenen işlevler doğaya hükmetmeyi kolaylaştırmıştır. Ontolojik kaygı, beraberinde çözüm üretebilme yetisinin oluşmasını sağlar. Çözüm üretebilme yetisi, tarihsel süreç içerisinde deneyimsel bellek yoluyla geçmişten günümüze aktarılarak süregelmiştir. Sorunlar karşısında geçerliliğini yitiren her çözüm yeni sorunların çözümsel doğuşuna kaynaklık eder.

1 Metinsel bağlamı itibari ile gökte yaşadığına inanılan ve Tanrı ile Erlik arasındaki iletişimi sağlayan aracı ruh.

2 Yine metinsel bağlam itibari ile Erlik’in yaşadığına inanılan yer altı.

(Altay Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Kalbak Taş bölgesi)³

Yukarıda görülen ve günümüzde Altay Özerk Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Kalbak Taş Bölgesi'ne ait resim, Türk kozmolojisi içerisinde avcılık ritüellerinin canlandırıldığı mit mücadelelerini betimlemektedir. Fotoğrafın sağ üst kısmında belirgin bir şekilde karşılaşmış olduğu hayvanı kalcan ile durdurmaya çalışan bir insan figürü göze çarpmaktadır.

Doğa; sonsuzluğa açılan bütün olanakları ile zamanın ve uzamın sınırlarını zorlamak isteyen kişiöğlü için bir yaşam gömüsüdür. Doğanın var eden enerji gücünün akışından çıkmak istemeyen insan, çevresini -çatışma merkezli- özümseedikten sonra kendisini doğanın mitsel enerjisi ile kutsamak ister. Bu kutsama yetisi aynı zamanda insanın kişisel varlık alanını koruyabilme ve sınırlarını genişletebilme çabasının ürünüdür. Bu bakımdan insanoğlü, kendi edimlerini sayesinde çevreye hükmedebilme ve çevreyi istekleri doğrultusunda yönlendirebilme yetisini göstermek zorundadır. Nitekim bireyselleşmenin, grup kimliğinin önüne geçmediği dönemlerde toplumsal olgu ilk

3 Fotoğraf 06.07.2012 tarihinde Altay Özerk Cumhuriyeti'ne bağlı Çuy Oozı aймаğının sınırları içerisinde yer alan Kalbak Taş Bölgesi'nde tarafımızdan çekilmiştir. Bölgedeki piktogram ve ideogramların MÖ 5. yüzyıldan kalma olduğu düşünülmektedir. Çizimlerin yanı sıra bölgede eski Türkçe dönemine ait runik yazmalar da mevcuttur. Bölgenin üst tarafı sunaktır. Tanrıya sunulan kurbanların ve erken dönem kamlık ritüellerinin gerçekleştirildiği bir yerdir. Bölge Rusya Federasyonu tarafından koruma altına alınmış ve Dünya Miras Komitesi tarafından Tarihî ve Kültürel Dünya Mirasları listesine alınmıştır. Çizimler, yalnızca Çuy Oozı (Çay Ağzı/Özeği) aймаğı ile sınırlı değildir. Onguday aймаğı sınırları içerisinde yer alan "Karakol" bölgesinde yer alan "Üç Efnek"te bulunan çizimler de vardır.

olarak kişiyi, doğa ile karşılıklı içerleme daha sonra ise doğaya hükmedebilme ve yönlendirebilme yolunda mitsel bir olgunlaşma sürecinden geçirir. Doğaya hükmedebilme süreci, fiziksel anlamda olduğu kadar onun da ötesinde düşünsel anlamda bilgi yetisini doğaya ve doğanın varlıklarına kabul ettirme üzerine kurulu bir sistemler sistemidir. Nitekim Türk kolektif hafızasının erken dönem düşün sisteminin ilk epik anlatılarından olan *Oğuz Kağan Destanı*'nda da destan kahramanının ilk mücadelesinin, varlık alanına yapılan tehditten sonra, canlı cansız varlıkları bilme, tanıma ve hükmetme yönünde doğa ve doğanın unsurlarına karşı olduğu vurgulanmaktadır. Doğanın varlık alanına ait olan “hayvan” Oğuz toplumunun varlık alanını tehdit etmesine karşın Oğuz Kağan bu tehdidi fiziksel anlamda güçten öte düşünsel anlamda akıl yetisini kullanarak doğada bulunan aletlere işlev yükleme yoluyla çözmüştür. Anlatının giriş kısmında geçen “... Bu ormanın **içinde** büyük bir gergedan vardı. At sürülerini ve halkı yerdi. Büyük ve yaman bir canavardı. Ağır bir eziyetle halkı ezmişti. Oğuz Kağan cesur bir adamdı. Bu gergedanı avlamak istedi. Günlerden bir gün ava çıktı. **Kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla** ava gitti. (...) Bir **geyik** ele geçirdi, onu **söğüt dalı** ile bir **ağaca** bağladı ve gitti. Sonra sabah oldu. Tan ağarırken yine geldi ve gördü ki: **gergedan geyiği almış**. Sonra Oğuz Kağan bir **ayı** tuttu: onu **altın kuşağı** ile ağaca bağladı, gitti. Yine sabah oldu. Tan ağarırken yine geldi ve gördü ki: gergedan **ayıyı da almış**. Bu sefer o ağacın dibinde (**kendisi**) durdu. Gergedan geldi ve başı ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz **kargı ile gergedanın başına vurdu ve onu öldürdü. Kılıcı ile başını kesti**, aldı gitti. Tekrar geldiği zaman gördü ki: bir ala doğan gergedanın başını yemektedir. **Yay ve okla ala doğanı öldürdü** ve başını kesti. (...) Sonra dedi ki: (**Gergedan**) **geyiği yedi, ayıyı yedi. Kargım onu öldürdü: demir olsa (olduğu için). Gergedanı ala doğan yedi. Yayım, okum onu öldürdü: bakır olsa (olduğu için)** – dedi, gitti.” (Bang-Rahmeti 1936: 10-13) sözleri böylesi bir bilişsel deneyimlemenin sonucudur. Oğuz Kağan'ın güç ile bilgiyi birleştirerek tamamlamış olduğu avlanma deneyimi, varlık alanına yapılan tehdit sonucunda doğayı kendi buyruğuna getirebilme yolunda atılan somut bir adımdır. Fiziksel anlamda kendisinden üstün bir güçle karşılaşan kahraman, onun gücünü test edebilme yolunda ilk olarak canavarla aynı çevreyi paylaşan doğanın diğer güçlerine başvurmuştur. Burada bilinmeyenin bilinmeye çalışılmasına dönük bir tanımlama çabası söz konusudur. Daha sonra tanımlanan sorun bilişsel anlamda nesnelere (kargı, yay, ok, kılıç ve kalkan) yüklenen işlevler sayesinde çözüme kavuşturulmaya çalışılır. Oğuz Kağan'ın söylemiş olduğu “(Gergedan) geyiği yedi, ayıyı yedi. Kargım onu öldürdü: **demir** olsa (**olduğu için**). Gergedanı ala doğan yedi. Yayım, okum onu öldürdü: **bakır** olsa (**olduğu için**)-dedi.” (Bang-Rahmeti 1936: 13) sözleri, böylesi bir bilişsel deneyimlemenin ürünüdür. Varlık alanını tehdit eden, tanımlanmayan “sorunsal güç” biliş düzeyinde düşünme yetisi ile kavranmıştır. “Canavar”,

Oğuz toplumunun doğaya açılım aracı olan *atları* yemekle kalmamış aynı zamanda onların yaşamsal kaygılarını yok etme yolunda bir tehdit niteliği oluşturmuştur. Nitekim mitsel düşünce, insanoğlunun varlık alanına karşı oluşan tehditleri aşma konusunda sıra dışı bir yeteneğe ihtiyaç olduğu gerçeği konusunda uzlaşır. Oğuz Kağan'ın varlık alanını tehdit eden canavarı gözlemesi ve onun üzerinde düşünmesi gösterge bilimsel açıdan baktığımızda “insan, ancak farkındalığının farkını kavrayarak kendisinin ve evrenin kurtuluşunu sağlayabilir.” (Korkmaz 2000: 265) cümlesi ile açıklanabilir. Oğuz Kağan tarafından söze dönüştürülen “kargım onu öldürdü: Demir olsa (olduğu için), yayım, okum onu öldürdü: bakır olsa (olduğu için)” sözleri böylesi bir farkındalık düzeyinin dışavurumudur. Söz konusu farkındalık düzeyi bireysel olmaktan öte kişinin çevresinde olup biten olayların kendisi ve çevresi üzerindeki etkilerini anlamaktır. Oğuz Kağan'ın doğaya açılım aracı olan *atı* üzerindeki tehdit daha sonraki süreçte kendisine ve içinde doğup büyüdüğü topluma olacaktır. Bu bakımdan kahraman için çözüm yolu onu diğer insanlardan üstün kılacak olan düşünsel yetileri ve akli sayesinde olacaktır. Akıl ve düşünme yetisi sayesinde çevresinde bulunan her öğeye bir anlam yükleyen insanoğlu, kendine özgü varlık alanını kurduktan sonra düşünsel anlamda evrenin sınırlarını zorlamıştır. Reich (1995: 255) “büyük bir olasılıkla, ilk ‘dünya tin’i düşünüyü ya da dinsel düşüncenin başlangıcı insanın doğayı gözleme ve onun üzerinde düşünme, böylece her şeyi somut, şaşmaz bir mantık zinciri içinde birbirine bağlama yeteneğinden doğmuştur.” der. Bu bakımdan doğayı gözleme ve onun üzerinde düşünme, kahraman merkezli mitsel anlatılarda derin anlam dizgelerini içerisinde barındırır. Kahraman, bilişsel anlamda yaratıldığı toplum tarafından “ölümsüzleştirilebilme” yolunda doğa ile bütünleşme sınavından geçirilmiştir. Bize gerçeklikleri tarihin aynalarından sunan mitler, mitsel anlatılar, üretildikleri toplumların doğayı özümseme süreci hakkında derin anlam dizgelerine sahiptir. Bir bakıma bu bütünleştirme süreci, içsel olan toplumsal deneyimin, evreni görme, okuma, anlamlandırma biçimlerinin “sanat” aracılığı ile dışsallaştırma, dışa aktarma sürecidir.

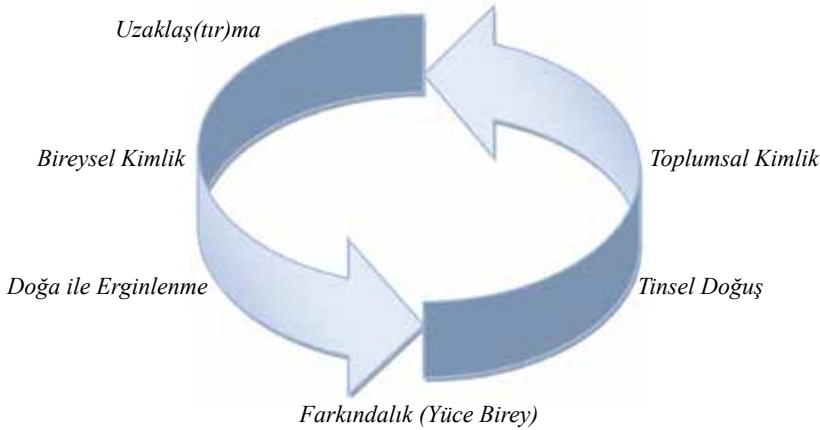
2. Doğanın Var Edici Güçleri ile Erginle(n)me

Evren, bütün var oluş imkânları ile kişilerin kullanımına açık bir olanaklar gömüsüdür. Bu bağlamda, evren bütüncül bir gözle kavranmalı ve insanoğlu, kendisini var eden olanaklar gömüsüne kutsalın büyüü ile yaklaşmalı ve var eden yaşam enerjisi ile bütünleşmelidir. Mitsel düşünce, doğanın varlık alanlarını koruma altına almış; kişileri, atalar belleğinin uyarıcı sesleri ile uyarmıştır. Bu düzlemde doğa, var edici gücünden faydalanmak isteyen kişilerin ruhsal bütünlüğünü sağladığı ve tinsel doğuşlarına zemin hazırladığı “yüce ana” olmuştur. Nitekim Altay destanlarında iç içe yaşanan doğa, sonsuzluğa açılmak isteyen ruhun, evreni bütüncül bir göz ile gördüğü bir düzlemde

sunulmuştur. Fischer sanatı, insanın doğaya üstünlük sağlamasına ve toplumsal ilişkilerinin gelişmesine yarayan bir büyü aracı olarak görür (2010: 36). Özümseven doğa, mitsel anlatılarda evrende bulunan canlı cansız bütün varlıklara anlam yükleme deneyimi içerir ve biliş düzeyinde yüklenen anlamların görüntü düzeyi olan sanat aracılığı ile dışsallaştırılır. Altay destanlarında kağanların yaşadığı yurtlar, yaşamsal nitelikte dış dünyayı bütüncül bir görme, hissetme itkisi ile birlikte özümsevenek ifadeye dönüştürülmüştür. Destanlarda bütüncül görülen yaşam alanları (Dilek 2007a: 218-219), ak ve gök zirveden düşüp yer ile göğün birleştiği yere gelen ak ve gök nehrin, yetmiş dağ aşmış yetmiş vadi geçerek yerin üstünü yedi, Altay sırtını altı kez dolaşıp geldiği kutsal zirveli “ana yurt” olan Yenisey yurdu.

Toplumsal bilinçaltının dışa vurumu olan mitsel anlatılarda da kahramanlar, anne karnından ayrıldıktan sonra tinsel doğuşlarını gerçekleştirebilmek için bilinen dünyalarından ayrılarak sırlar ile dolu büyü yaşam alanını keşfetmek ve erginlenmek zorundadır. Bilinçaltında yaratılan kahramanlar, bilişsel düzeyde doğanın özelinde geçmesi gereken bir eşığe bırakılır. Söz konusu olan erginlenme süreci “uzaklaştırma”, ‘soyutlama’ ve ‘bütünleştirme’ (Tecimer 2005: 47) dizgeleri üzerine kurulu bir değerler sistemine sahiptir. Bu bakımdan doğa, anlatılarda kahramanların ruhsal bütünlüğünü sağladığı ve tinsel doğuşlarını gerçekleştirdiği bir yaşam alanı olur. Var oluş haznelerini içerisinde barındıran doğa, kahramanlar için koruyucu, kollayıcı ve var edici işlevleriyle “yüce ana” görevi yüklenir. Eskişinden daha güçlü bir şekilde dönen birey, yine eskiye göre daha yüksek bir konuma geçişini tamamlar. Kahramanların, (kolektif biliş düzeyi bakımından) doğanın görüntüsünde bütünleşme sürecini, -bütüncül açıdan- şekilde olduğu gibi gösterebiliriz:

Bütünleşme Süreci

Doğa ile erginlenme ve bütünleşme süreci, sırta erme ile birlikte yeniden doğuşu imler. Kahramanlar, doğa ve doğanın unsurlarıyla girmiş oldukları mücadele sonucunda mikro kozmik düzlemde bireysel kimliklerini çıkartırlar ve makro kozmik düzlemde toplumsal kimliğe geçiş sağlarlar. Söz konusu geçiş süreci, toplumsal hafızanın yeniden canlandırılmasına göndermelerde bulunur. *Ölöstöy Destanı*'nda da destan kahramanı Erkin-Koo'nun (Dilek 2007b: 100) bünyesinde toplum, mağaradan çıkış ile yeniden dirilişe yani sonsuzluğa açılmak ister. Sembolik anlamda bilinçaltı öğelerinin saklanması olarak yorumlayabileceğimiz mağaraya kaçış imgesi ruhsal anlamda ölüme yani yitip kaybolmaya işaret eder. Mağaraya saklanan toplumsal ruh, mağarada doğacak erkek çocuk sayesinde kozmik evrenin sınırlarını zorlar. Bu bakımdan mağara, bilinçaltı içeriklerin toplandığı karanlık çıkmazdır. Anlatı kahramanları mağara, kuyu, kümbet, orman gibi uzam alanlarında bilinçaltı öğeleriyle ruhsal temasa geçer ve bir yeniden doğuş sağlar. *Alıp Manaş Destanı*'nda (Ergun 1998) destan kahramanı Alıp Manaş; karanlık, dipsiz, çıkmazları/açmazları olan bir kuyuya kapatılır ve kendi üzerine düşünmeye terk edilir. Kuyuda "bir başına ve sessiz" kaldığı süre boyunca bir arınma/yenilenme süreci geçiren Alıp Manaş'ın kurtuluşu, ötelerin ulayıcı/eriştirici/dönüştürücü gücü olan atının düşü sayesinde olur. Daha genel ifade ile mitsel düşünce rüya aracılığı ile açığa çıkmıştır.

Kahramanlar, doğa ve doğanın unsurlarıyla girmiş olduğu mücadele sonucunda bireysel kimliklerini çıkartırlar ve soylu amaçlar uğruna toplumsal kimliğe geçiş sağlarlar. Söz konusu geçiş süreci, toplumsal hafızanın yeniden canlandırılmasına göndermede bulunur. Bu bakımdan kahramanlar, Campbell'ın (2010: 63-107) ifade etmek istediği, günlük yaşam alanından gizemli yaşam alanına doğru doğanın var edici enerjisiyle bütünleş(tiril)mek için içsel, dışsal ya da olaylar dizgesinin getirilerinden hareket ile bir şekilde bu mistik deneyimi yaşayacak ve eskisinden çok daha güçlü olarak topluma dönecektir. *Maaday Kara Destanı*'nda Maaday Kara, yaşamda tutunma adına kendisini geleceğe taşıyacak olan yeni doğan erkek çocuğunu kötülüğün kişileşmiş görüntü düzeyi olan Kara Kula Kağan'dan kaçırıp bereketli Altay yurduna bırakır:

"Bu **kara dağ**,

Baban olsun, yavrum" dedi,

"Bu **dört gövdeli kayın**,

Anan olsun, yavrum" dedi." (Naskali 1999: 58)

Maaday Kara tarafından doğanın olanaklar gömüsüne bırakılan Kögüdey Mergen, Altay'ın iyisi yaşlı kadın tarafından sahiplenildikten sonra doğanın güçleriyle filogenetik ve ontogenetik anlamda bir erginleme sürecinden geçirilir. Yetmiş boğanın derisinden yapılmış olan kundağından ve su samurundan

yapılmış olan altın yastığından kurtulan Kögüdey Mergen, bilişsel anlamda yüzünü dış dünyaya döndüğünde Altay'ın iyesi yaşlı kadından kendisine bir ok ve yay yapmasını ister:

“Baksana, nineciğim,
Demir kavağın budağında
Bir o tarafa bir bu tarafa konup
uçuşan
Şu kuşlar ne de güzel!
İşe yaramaz şeyleri vurayım diye

Bana bir ok ve yay yapiver.” (Naskali 1999: 85)

Mitsel düzlemde ortaya çıkan metinler, evrensellik boyutunda gizil anlamlar yüklü sembollerini içlerinde barındırır. Nitekim bilinçaltı, semboller aracılığı ile mitleri dışsallaştırır. Dilek (2014: 190), güney Altay grubu içerisinde yer alan Teleütlerin inanmalarında erkek çocuğun beşiğinin yanına Umay Ana'nın koruyuculuğuna bir gönderme yapmak için “ok ve yay” konulduğunu vurgular. Bu bakımdan Altay'ın iyesi yaşlı kadın sembolik gönderme bakımından Altay Türklerinin mitsel evren algısında çocukların ve kadınların koruyucu ruhu olarak kabul edilen Umay Ana'ya bir göndermedir. Umay Una mitsel göndermeleri bakımından kişiselleştirilmiş bir düşüncedir. Bir bakıma Tanrısal ruhun, düşünsel anlamda kolektif bilinç tarafından yeryüzünde doğa merkezli kişiselleştirilmiş sembolüdür. Maaday Kara tarafından Kara Kula Kağan'dan kaçırılıp doğaya bırakılan Kögüdey Mergen, Altay'ın iyesi yaşlı kadın tarafından sahiplenildikten sonra filogenetik ve ontogenetik anlamda bir erginlenmeye tabi tutulur. Bu bakımdan yüce bireyler ontik anlamda kahramanları kurucu bir işleve sahiptir.

Kahramanın doğa sınavından geçirilerek yaratılması/oluşturulması Altay destanlarında bir dizi erginlenme sürecine göndermede bulunur. Kahraman sınavlar yolunda asıl macerasına çıkmadan önce doğa ve doğanın unsurları tarafından bir ön hazırlık sürecinden geçirilir. *Ak Tayçı Destanı*'nda, ilk doğan erkek çocuğu Erlik tarafından kaçırılan Ak Bökö'nün yaşlılık çağı geldiğinde bir erkek çocuğu daha olur. Ak Börü adlı kurt tarafından canının yerine can bulması istenen Ak Bökö adlı bahadır sonunda yeni doğmuş oğlunu Ak Börü'ye vermeye razı olur:

“Ak Börü ağzını açtı,
Azı dişlerini gösterdi.
Ak Bökö'ye şöyle sordu:
“Ölmeyip dünyada kalmak istersen,
Canın için neyini verirsin?”

“Ak malımdan mal vereyim,
Halkımdan bölüp vereyim!” diye
Ak Bökö bahadır konuştu.
Ak Börü ondan sonra iyice bastırdı.
“Öyle şeylere ihtiyacım yok” dedi.
“Altın Topçısı eşimi al” diye
Ak Bökö bir daha bağırdı.
“İhtiyar eşine ihtiyacım yok” dedi.
Ondan sonra daha hızlı bastırdı.
“Ak Boro atımı al” diye
İhtiyar güçlükle bağırdı.
“Ölecek atına ihtiyacım yok” dedi,
Ondan sonra iyice bastırdı.
Burnundan kan fişkırdı,
Ölecek gibi oldu.
“**Tek oğlunu veriyor musun?**” diye
Sonunda Ak Börü sordu.” (Dilek 2002: 116)

Kahramanın doğduktan sonra Ak Börü adlı kurt tarafından kaçırılması başlangıçta var oluş dinamikleri için bir tehdit niteliği oluştursa da destanın ilerleyen kısımlarında kahramanın Ak Börü tarafından doğa ile erginlenme/bütünleşme sürecinde bir dizi sınavdan geçirildiği görülür. Ak Börü, bu süreçte yer altına inen deliğin ağzını ve gökyüzünü gözetleyerek Ak Tayçı’yı yer altından Erlik; gökyüzünden ise Üç Kurbustan’dan korumaya çalışır. Söz konusu kaçırılma ve soyutlama süreci, kahraman için ileride Erlik ile gireceği mücadelenin bir ön hazırlık sürecidir. Bu süreç bir bakıma kahraman için yeniden doğuş sürecidir. İçinde bulunmuş olduğu ortamdaki başka bir ortama geçecek olan kahraman, bu geçişin getirdiği olgunlaşma sürecini gerek kendi varlık alanında gerekse ailesinin varlık alanında yaşayacaktır. Ak Börü tarafından kaçırılan kahraman, sayısal veri olan altmış dağ aşırılıp birçok vadi geçirildikten sonra kara dağdan yapılan saraya getirilir. Bu bağlamda kahramanlar, ilk olarak güçlük derecesine göre doğanın unsurlarıyla filogenetik eğitim sürecinden geçirilir. Ak Börü büyümeye başlayan Ak Tayçı’ya oynaması için **iki kızıl tilki** tutup getirir. Döndüğünde Ak Tayçı’nın sertliğine dayanamayan tilkilerin ölü gibi baygın hâlde yattığını gören Ak Börü, tilkileri serbest bıraktıktan sonra Ak Tayçı’yla oynaması için **iki kurt** getirir ve avlanmaya çıkar. Döndüğünde Ak Tayçı’nın kurtları tanınmaz bir hâle getirdiğini gören Ak Börü kurtları bırakıp **iki ayı** getirir. Aynı zamanda yer altından Erlik; gök-

yüzünden ise Üç Kurbustan gelmesin diye yer altına inen deliğin ağzını ve gökyüzünü gözetleyen Ak Börü, Kara Dağ Sarayı'ndan iki ayının böğürtüsünün gökyüzünde yankılandığını duyar. Hemen geri dönen Ak Börü, iki ayının altın gibi sarardığını, ağaç olup kurduğunu ve baygın gözlerle yatıp kaldıklarını görür ve Ak Tayçı'yı son bir kez gözden geçirir ve:

“Bağışlanmış çocuğa baktı ki,

Bahadır çağına yetmiş.

Kara gece gibi kaşlı,

Yassı kaya yanaklı,

Büyük kazan gibi gözlü,

Sırtındaki kemikler parçasız,

Baldırının eti sağlam kayın gibi,

Bahadır pehlivan olmuşsun...” (Dilek 2002: 121) der.

Burada Ak Börü'nün Ak Tayçı'yı ormanda bıraktıktan sonra Erlik'in yanı sıra Üç Kurbustan'ın da yollarını gözetlemiş olması dikkat çekicidir. Ak Börü, Ak Bökö'nün doğduğunda Erlik tarafından kaçırılan oğlu Omok Mergen'dir. Erlik'in yurdundan kaçan Omok Mergen, Erlik tarafından daha önce babasının yaşam alanlarına yapılan benzer yok edici/kurutucu ihlalin tekrarlanması yönünde yaşamsal bir adım atar. Bu bağlamda Omok Mergen, metinsel bağlam itibariyle “değişmeceli dönüştürme biçimi” ile doğaya ait olan “kurt” şeklinde sunulur.

Altay destanlarında destan kahramanlarının doğa ile erginlenme süreci yalnızca doğanın görüntüsünde fiziksel bir eğitim sürecini kapsamaz. Aynı zamanda doğada var olan, doğanın mitik enerjisini bünyesinde barındıran yaşlı kişi/yüce bireyler tarafından bilişsel bir eğitim sürecini de kapsar. Yüce birey ya da ulu kişiler, kahramanlara sınavlar yolunda mücadeleye çıkmadan önce ontik anlamda ilk uyarılarını yaparlar. Söz konusu uyarılar kahramanların filogenetik ve ontogenetik gelişim sürecine dair yapılan uyarılardır. Bu noktada kahramanların bilişsel anlamda algı düzeylerinin yüce bireyler tarafından yoğunlaştırılması gerekir. *Maaday Kara Destanı*'nda, Kögüdey Mergen'e yüce bireyi tarafından söylenen;

“Dur, dur, yavrum, dedi,

Önünü sonunu iyi düşün, dedi.

Olgunluk çağına erişmedin, dedi,

Kıkırdakların sertleşmedi, dedi.” (Naskali 1999: 97)

sözler yeryüzünde kötülüğün kişileşmiş sembolü olan Kara Kula Kağan ile bir mücadeleye girmeden önce gölgeleriyle yüzleşerek olgunluk aşamasını tamamlaması gerektiği vurgusunu taşır. Bu aşamada kahramanlar, filogenetik

anlamda kahraman potansiyeli taşıma rolündedir. Söz konusu uyarılar kahramanların filogenetik ve ontogenetik gelişim sürecinin tamlığına yönelik adım atma yolunda yapılan uyarılardır. Bu noktada kahramanların bilişsel anlamda algı düzeylerinin yüce bireyler tarafından yoğunlaştırılması gerekir. Kaos karşısında kozmos, yitip gitme karşısında var olma mücadelesi veren kahraman, fiziksel anlamda tam bir donanıma/yetkinliğe sahip olmak zorundadır. Nitekim yüce bireyler, bilişsel anlamda dünyayı kendi gözlerinden gören kahramanlara bakış açılarının gelişmesi ve varlık alanlarının boyut kazanması gerekliliği uyarısı yapar. Nitekim kahramanlar sınavlar yolunda çoğunlukla Tanrısal ruhun yeryüzündeki kişileştirilmiş sembolü olan yüce birey ya da ulu kişiler tarafından farkındalık düzeyine ulaştırılır ve ontik anlamda kurulur. Yine kahramanların bireyselleşme sürecinde yüzleşmesi, özümsemesi ve içermesi gereken yanları kahramanlara bir uyarı niteliğinde iletilir. Aynı zamanda kahramanların doğaüstü yardımcıları da sınavlar yolunda onlara haberci figürü üstlendikleri gibi kahramanları erginleyici, tamamlayıcı rol de üstlenirler. *Közüye Destanı*'nda (Dilek 2002: 306-310) Karatı Kağan ile Ak Kağan birlikte ava gittikleri zaman “mitsel kahraman özlemi”nin giderileceği, haberci figürü konumunda olan bir maral tarafından bildirilir. Yine destan kahramanı Közüye, biliş düzeyinde dar, paradoksal bir geçidi aşamadığı zaman doğanın iyilik düzeyinde unsurları olan “turna”, “ağaçkakan” ve “kaz” onun yardımına koşar ve gelişen olaylar dizgesi hakkında kahramanı bilgilendirir. Doğanın unsurlarının, kahramanların yanında olması iç içe yaşanan ve keşfedilen doğaya ait seslere ve özelliklere sembolik düzeyde sıfatlarla birlikte gizil anlam yükleme çabasının sonucudur. Altay destanlarında geçen; “kara dağ” aşılması güç engelleri işaret eder. Aynı zamanda hayvanların doğadaki öte seslere verdiği tepkimeler, insanların biliş düzeyinde onlar üzerine yaptığı çıkarımlardır. Söz gelimi destanlarda geçen; “kara köpek”, “kara kuzgun”, “karga” gibi hayvanlara yüklenen “kara” sıfatı kötülüğün sembolize edilmiş görüntü düzeyi olmak ile birlikte bu hayvanlara yüklenen anlamlar, anlam dizgesinde felaketin, kötülüğün çağrışımıdır. “Kaz”, “turna”, “ağaçkakan” gibi kuşlar ise çağrışımsal olarak iyiliğin açılımıdır ve “ak/temiz” sıfatı ile tanımlanır. Kahramanlar doğada aşılması güç engeller (kaynayan zehirli deniz, kara dağ, sis, kara bulut) ile karşılaştığında bu engelleri aşmak için düşün sistemlerindeki inanma yöntemlerine başvururlar. Nitekim doğanın erginleyici güçleri ile bütünleşen/bütünleştirilen kahramanlar, sınavlar yolunda “kıldan ince, kılıçtan keskin köprüleri” aşarken belleklerindeki açılım araçlarına başvururlar. Altay Türkleri, dağların ve suların iyelerine saygılarını göstermek amacıyla yüksek dağlardan geçerken veya “arjan/kutsal” suyun kenarına gittikleri zaman etraftaki ağaçlara “calama” adını verdikleri bez bağlamaktadır. Ağaçlara bağlanan bezler beyaz, mavi, yeşil ve sarı renkte olmaktadır. Beyaz renk düşünsel anlamda inancın aklığını, barışı, saflığı ve temizliği; mavi renk

göğü/sonsuzluğu; yeşil renk doğayı/yaşamı ve sarı renk toprağı sembolize etmektedir.

3. Toplumsal Kimliğe Geçiş: Tinsel Doğuş/Ad Alma

Yaratılış sonrası süreçte yaratılışın getirileri üzerinden evreni anlamlandırılmaya çalışan insanoğlu, yüzü dış dünyaya dönük, doğayı gözlemleyebilen ve onun üzerinde düşünen bir yapıda kendini konumlandırmıştır. Binlerce yıllık deneyimler sonucunda evrenin yeni getirileriyle birlikte yeniden yaratılan ve boyut kazandırılması gereken kahramanlar ilk olarak bir “oluşum aşaması”na tabi tutulur. Değişen ve dönüşen dünyanın canlılığından kopmak istemeyen toplumlar, yarattıkları kahramanlar ile birlikte evrenselleşme boyutuna ulaşmak ister. Bilgi ve deneyim bakımından geçmişiyile birlikte dünyaya gelen kahramanlara yeni gelişen olaylar dizgesine göre yeni işlevler kazandırılır. Bu bakımdan Türk destancılık geleneğinin köklü ve zengin bir anlatı düzeyine sahip olması, bilişsel anlamda evreni kavrayabilme ve ayak uydurabilme çabasının sonucudur. Altay destanları göz önünde bulundurulduğunda kahramanların fiziksel doğumundan sonra tinsel doğuşlarını sağlama süreci, toplumsal kimliğe geçişlerinde ve toplum içerisinde yüceltilme dizgelerini içerir. Evrenin sonsuz var oluşu ve akışı içerisinde yaratılmış olan, yaratılan ve yaratılacak olan her bir kahraman, bütüncül biliş düzeyinin parçalara ayrıldığı prototiptir. Bu bakımdan her bir kahramanın dünyaya geldikten sonra sonsuz bir çevrim içerisinde kendine özgü bir gelişim düzeyi vardır. Gelişen olaylar dizgesi ile birlikte makro kozmik biliş düzeyinin mikro kozmik çekirdeği olan bir kahraman vardır ve olaylar onun çevriminde gerçekleşecektir. Kolektif ruh ilk olarak kahramanları dünyaya geldikten sonra ayrı ayrı filogenetik/fiziksel eğitim sürecinden geçirir. Bu noktada kahramanlar potansiyel kahraman aşamasındadır. Bireysel ufuklarını toplumsal ufka açmak ve toplumsal kimliğe geçiş sağlamak zorundadır. Bu aşama, kahramanların doğanın erginleyici gücü ile eğitilmesi ve farkındalık düzeylerinin yoğunlaştırılarak toplumsal kimliğe geçiş aşamasıdır. Nitekim destanların ilerleyen kısımlarında kahramanlar, kötülük güçleriyle girişeceği mücadelede doğa ve doğanın unsurlarının yardımlarını yanlarında görürler. Altay Türkleri doğanın görüntüsünde evrende bulunan canlı cansız bütün varlıkların ve nesnelere bir ruhu olduğuna inanmaktadır (K-1). Bu bakımdan yüzü doğaya dönük olan kahramanlar yeryüzündeki kötülük unsurlarına karşı vermiş oldukları mücadelede karşılıklı özümseme sürecinden sonra saygı çevreninde ilişki kurdukları doğanın koruyucu iyeleri ve diğer unsurları tarafından desteklenir. Bu durum bir bakıma Altay Türklerinin evrende bulunan canlı cansız nesnel görüntü düzeylerine duydukları saygının anlatılardaki görüntü düzeyidir.

Doğanın güçleriyle bütünleşen kahramanlar kendi başarılarının simgesi olan adlarını kazandıktan sonra toplum içerisinde sıra dışı bir konuma yük-

seltir. Yaratılan kahraman(lar), topluma kendisini kabul ettirmek ile birlikte yaşamın akıp giden canlılığında karşılaşılacak sorunlar dizgesinin çözümünde “başat” bir role yükseltilir. Tek başına bırakıldığı doğada doğanın unsurları ile erginlenme aşamasını tamamlayacak olan kahraman, doğada bir dizi sınavdan geçerek önce kendisine verilen “çevre”ye hükmetmiş daha sonra ise kendisini toplumun diğer unsurlarına kabul ettirmiştir. Kahramanların uzaklaştırma temini başarılı bir şekilde atlatması onlara yeni bir kimlik kazandırmıştır. Bu bakımdan ad, mitsel düşünce düzleminde başarıların simgesi olarak bir kazanım olmak ile birlikte ontik anlamda bireyin sınırlarını çevreleyen varlık alanının da boyutunu belirler. Aynı zamanda bireyin toplum içerisindeki değerini belirlediği gibi yaşamda var olacağı düzlemi de belirler. Anlatılarda kahramanlara yüce bireyleri tarafından verilen adlar, kahramanların kendi başarıları sonucunda elde etmiş olduğu kazanımın sembolüdür. Kahraman, adı sayesinde var olacak, adı sayesinde kozmik evrenin sınırlarını zorlayacaktır. Adının bilincine ulaştığı zaman kendisine açacağı toplumsal ufuklar sayesinde kendisini evrende konumlandıracaktır. Bu bakımdan “mitik göndermeli bu yeniden doğuş kültü, bireyi, ona tarihselliğini sağlayan kültürel belleğin aydınlık ve gizemli zenginliğine taşır.” (Korkmaz 2003: 74). Ad alma, aynı zamanda örtük bir kimlik niteliği taşır. Bireyin yaşam ufku genişleyerek toplumsal ufka açılır ve kozmik evrende kendisine yer edinir. Ad, aynı zamanda taşıyıcısının kimliksel niteliğidir. Söz gelimi “Katan Kuuçın” kültürel iletişim belleğinin taşıyıcısı bağlamında, “sağlam hikâye eden” anlamını içermektedir. Adının gerekliliğine bir gönderme olarak geçmişin bilgi ve deneyimlerini içerisinde taşıyan olanaklar gömüsü “Altın Sudur/Biçig”ın taşıyıcısıdır. Altın Biçig; mitsel kutsamada, atalar belleğinde geçmişe dönük deneyimlenen bilgiye başvurmada ve şimdiki zamanda fiziksel anlamda ulaşılamaz/gidilemez olan yerlerdeki gelişen olaylar dizgesi hakkında sezinleme/bilme/görme/okuma barınağıdır. Kağanlar ve kahramanlar bu bağlamda kaptan bilgi ve deneyim alıntılanması yapmaktadır. Altın Biçig, aynı zamanda homo semiyotik bağlamda kolektif bilince belleklerde manevi yaratı hâline gelen mitsel anlatıların yazının gücüyle birleştirilmesi ve biçimlendirilerek geleceğe aktarılması yolunda yaşamsal bir uyarı niteliği taşımaktadır.

Toplumsal hareketlilik ve birliktelik bakımından grup kimliğinin kişisel kimliğe göre daha ön planda olduğu dönemlerde kişi, kazanmış olduğu adı ile grup içerisinde bir konuma yükselir. O artık sıradan birisi değildir, kendisine özgü sıra dışı yeteneği ile grubun bir parçası olmuştur. Bu bakımdan anlatılarda kahramanlar kendi kazanımları sonucunda bütüncül toplumsal kimliğin ayrı ayrı taşıyıcısı olurlar. Bilişsel anlamda ya da dışsal bir etki sonucunda elde edilen başarılar, kahramanları sıradan bir insan olmaktan öte üst bir konuma yükseltir. Söz konusu yükseltme, anlam dizgeleri bakımından kolektif ruhun yücelik değerlerine göndermelerde bulunur. Kahramanlar bü-

tüncül evren görüşünde adı ile birlikte var olacaktır ve adı ile birlikte sonsuz çevrimin sınırlarını zorlayacaktır. Bilişsel deneyiminin destan kahramanlarına yansıtılması bakımından ad alma, derin anlam dizgeleri bakımından kolektif ruhun kahramanları yaşamın akıp giden canlılığında var olup olmama üzerine kurulu bir sınavdan geçirme sürecini kapsar. Kahramanlar bu sınavları, zorlu deneyimler sonucunda aşar ve kendilik değerleriyle bütünleşerek toplum içerisinde sırada dışı bir konuma yükselirler. Çevresiyle ve doğa ile kaçınılmaz bir bütünleşme sürecine giren kahramanlar, göstermiş oldukları kazanımlar sayesinde sonsuz çevrimin içerisinde yer alacaklardır. Bu bakımdan ad alma, sembolik düzlemde kutlu bir var oluşun ve bireyselleşme sürecinin başlangıcıdır. Altay destanları göz önünde bulundurulduğunda destan kahramanlarının ad alma sürecinde yol gösterici konumundaki yüce bireylerin rolü büyüktür. “Alp yaratılışlı yiğitmişsin.”, “Er yaratılışlı bahadırılmışsin.” sözleriyle kahramanı içinde doğup büyüdüğü toplumun kurucusu olarak yetiştiren yüce birey, bir bakıma farkındalık üzerine kurulu ontik dokunuş ile onu yokluk aşamasından varlık aşamasına geçirir. *Közüye Destanı*’nda destan kahramanına ve onunla birlikte sonsuzluğa yürüyecek olan beşik kertmesine atalar belleğinin taşıyıcısı ve aktarıcısı olan “aksagal erkek” ve “yaşlı kadın” gelerek ad verir. Yaşlı, ulu bilgiler/bilici kişiler tarafından ontik bir dokunuş içeren,

“Bağışlanmış erkek çocuk

Ak Kağan’ın oğludur,

Erke Tana annesidir.

Güçlüye yenilmez,

Yanaklıya söyletmez,

Güçlü bahadır olsun,

Hoş sohbet tatlı dilli olsun.

Onun **halk içindeki adı**

Közüye diye anılsın.” (Dilek 2002: 313)

“İki kağanın sorusuna

Cevap vermeye niçin korkuyorsunuz?

Güzel, yakışan ad vermek için

Halktan niçin çekiniyorsunuz?

Bağışlanmış kız çocuğu

Karatı Kağan’ın kızı

Annesi Altın Sırğa.

Halk içinde söylenen adı

Bayan olsun.” (Dilek 2002: 314)

dizelerinde, “halk içindeki adı” ve “anılsın” sözleri, kahramanların filogenetik gelişim sürecinden sonra onların -kim oldukları bilincine yönelik- adları ile birlikte kutlu doğuşa ve kimlik kazandırma yolunda atılan yaşamsal söylemdir. Aynı zamanda ad, öz kozmoloji açısından taşıyanın çevresi ile kurduğu bilişsel ilişkinin de kodlarını içerir. Altay destan kahramanlarına verilen “Alıp Manaş”, “Katan Kuuçın”, “Katan Kökşin le Katan-Mergen”, “Maday Kara”, “Kögüdey Mergen”, “Er Samır”, “Ak Tayçı”, “Kökin Erkey”, “Altay Buuçay”, “Malçı Mergen”, “Kozın Erkeş”, “Közüyke”, “Ölöstöy”, “Oçı Bala”, “Ay Sologoy lo Kün Sologoy”, “Ösküs-Uul”, “Kan-Kapçıkay”, “Kan-Ceeren Attu Kan-Altın”, “Temene Koo”, “Kara-Taacı” “Kögüdey-Kökşin le Boodoy-Koo”, “Altın Ergek”, “Erkin Koo”, “Kararı Kağan”, “Üç Kulaktu Ay Kara At”, “Ak Biy” gibi adlar onların özünü yansıttığı gibi, düşünsel anlamda eytişimsel ilişkiye girdikleri doğadan ad ödünçlemeyi/eşleşmeyi de içerir. Bu bakımdan “Altay Buuçay”, sonsuz çevrimi, ölümsüzlüğü imler. “Mergen”, iyi ok atıcısı anlamına gelmektedir. “Kökşin”, gök renkli/göğümsü demektir. “Erkin-Koo”, gücü, yüceliği özünde barındırır. “Kan-Ceeren Attu Kan-Altın”, kan kızıl atlı kan altın anlamına gelmektedir. “Ösküs-Uul”, yetimliği, bırakılmışlığı imler. “Malçı Mergen”, doğa özelinde üstün iz biliciliği imler. “Kararı Kağan”, destan özelinde kötü kağan olarak biçimlendirilmiştir. Metinsel bağlam itibarıyla “iki kızıl tilki”, “iki kurt”, “iki ayı” ile fiziksel güçlük olgunluğuna ulaşan “Ak Tayçı”ya ikinci yaşında “atı ile özdeşik” “Tayçı” (tay: iki yaşına ulaşan at yavrusu) adı verilmiştir. Aynı zamanda kahramanlar, -son düzlemde- “Kan Altın”, Kan-Kapçıkay”, “Buurıl Kağan”, “Ak-Biy” örneklemelerinde olduğu gibi özlerinde taşıdığı, geçmişlerinden/ata ruhundan getirdiği güç ve asaletleri (hanlık, kağanlık, beylik) ile de tanımlanır.

3.1. Ötelerin Eriştirici/Ulayıcı/Dolayımlyıcı “Açar”ı: At

Mitsel düşünce, biliş düzeyinde yarattığı kahramanları kötülük güçleri ile mücadelede ve sonsuzluk özlemini gidermede düşünsel anlamda bütünleştirmek ister. Bu açmazlıkları açma ve ötelere erişme/ulaşma özlemi, bilinçaltında onlara yüklenen göğün ruhundan, suların sonsuzluğundan ve yerin bitimsizliğinden yaratılmış olma işlevleriyle aşılıma/giderilmeye çalışılır. Türk destancılık geleneğinde bu özlemde kaynaklı işlevler destan kahramanları tarafından dile getirilen “sen koltuğumun kanadı” sözü ile biliş düzeyine aktarılır. Kızıl donlu, kan gibi koyu kahverengi donlu, pamuk yelesi gök boz at, kıymetli ak kır at, ak çal at tanımlamaları ile aşkın işlevler yüklenen atlar, dış dünyayı bütüncül görebilme açısından fizik ötesi görme biçimleri ile okumanın söze aktarma biçimidir. Kahramanların fiziksel doğumları, bütünleşik biçimde atlarının da doğumuna göndermede bulunur. Nitekim Altay Türklerinin inanmalarında kişi ile atının ruhunun öldükten sonra buluşacağı ve bütünleşeceği inancı (K-2, K-3) doğa ile kurulan bilişsel bütünlük ilişkisinin inanma

boyutlu görüntü düzeyidir. Anlatılarda yüce bireyler tarafından söylenen “Senin bindiğin atınsa/Kıymetli at Ak Boro’dur/Senin kendi adın ise/Ak Tayçı bahadır” (Dilek 2002: 121-122) sözleri, atların da kahramanlar ile birlikte ad almasının/var olmasının göstergesidir. *Maaday Kara Destanı*’nda (Naskali 1999) yeryüzündeki yetmiş kağanı esir eden Kara Kula Kağan, son olarak Maaday Kara yeryüzünü (sembolik bağlamda Altay yurdu) yakıp yıkmak istese de başarılı olamayınca Maaday Kara’nın eşi ile birlikte yönetimi altındaki herkesi ve bütün hayvanlarını yeraltına götürür. Yeraltına gitmek üzere yolculuk yaparken yetmiş dağın yanında, yetmiş ırmağın kenarında bulunan yıkıdan dört kulaklı, dört örgülü bir boz kısrağı ayrılır. O da tıpkı Kögüdey Mergen gibi doğanın kötülük güçleri karşısında bir dizi erginlenme sınavından geçer. Kara Kula Kağan’ın kendisini yakalamak için gönderdiği kötülüğün bütün yıkım mekanizmalarını (birbirine eş iki balina, birbirine eş iki zehir sarısı yılan, yedi boz yaban domuzu, hörgüçlü iki kara deve, birbirine eş iki erkek kara ayı, yedi kara kurt, dokuz kara kuzgun) aşar ve Altay yurduna geri döner. Kögüdey Mergen’e tinsel doğuşu/ad alması esnasında Altay’ın iyisi yaşlı kadın “Bineceğin gök boz at/Suyun ruhundan yaratılmış” (Naskali 1999: 96) sözleri ile kahramanı kurar ve farkındalık düzeyinden sonra gök boz atı işaret eder. Kahraman tarafından ata bindikten sonra ona yönelik dile getirilen “Götürmesi senden olsun/Ok atması benden olsun” (Naskali 1999: 104) sözleri, ötelere ulaşma yolunda at ile kurulan bütüncül ruhsal ilişkinin göstergesidir.

Altay destanlarında atlar, bütüncül düzlemde kahramanların sınavlar yolunda aşamadıkları engelleri aşmalarında ve ontik anlamda ruhsal bütünlüklerini sağlama yolunda dolayımlyıcısı konumundadırlar. Destan kahramanlarının “Neyi bildin, neyi sezdin/Bekletmeden söyleyiver” (Dilek 2002: 135) sözleri ile yol göstericiliğine başvuru atlar, kahramanların mitsel yolculuğunun her aşamasında onlar ile birlikte. *Kökin Erkey Destanı*’nda (Dilek 2002: 172), evlilik çağı geldiği hâlde akıp giden yaşamın canlılığından kopan Kökin Erkey’e yaşamda var olma çağrısı, atı Temir Çookır tarafından yapılır:

“Bir defasında Kökin Erkey
Hayvan, kuş avlayıp dönüp gelerek,
Uyuklayıp dinlenirken,
Boş yere binmediği atı Temir Çookır
Kilim gibi güzel dağdan
Dörtnala koşup indi,
Su şırlıtısı gibi kişneyerek konuştu:
“Er yaratılışlı Kökin Erkey,
Orta yaşına varıp geldin.

Er olup yaşın geldiği halde,

Niçin bir kadın bulmuyorsun?” (Dilek 2002: 172)

Temir Çookır tarafından Kökin Erkey'e yapılan evrenin kaotik boşluğunda yitip gitmemesi ve var oluş olanaklarının tükenmemesi gerektiği uyarısı, homo semiyotik anlamda derin anlam dizgelerini barındırır. Orta yaşına ulaşmış ve er olup yaşı geldiği hâlde yaşamın canlılığından kopmuş (dünyadan ayrılmış), uyuklayıp dinlenerek bilincini dış dünyaya ve yaşamda var olmaya kapatmış bir kahraman vardır. Bu aşama, ileri boyutta kahramanın ruhsal bütünlüğünü sağlama yolunda toplumdan koptuğu, sınavlar yolu öncesi eşikte olduğu aşamadır. Temir Çookır'ın kahraman ile iletişime geçmeden önce su şırlıtısı gibi kişneyerek konuşması, Temir Çookır'ın görüntüsünde kahramanı yaratan toplumun “su”yun mitsel işlevine derin/yoğun bir göndermesidir. Mitsel düşünce yaşamın akıp giden canlılığını su ile bütünleştirerek kahramana bu canlılıktan kopmaması ve soyunu devam ettirmesi üzerine kurulu yaşamsal bir çağrı yapar.

Alıp Manaş Destanı'nda, tek başına atıldığı bilinçdışı gizli karanlıkta (kuyu) kendisi üstüne düşünerek çıkış yolları arasa da bulamayan kahramana çıkış yolu Tanrısal ruhun atı Ak Boz'un düşündeki görüntüsü ile sağlanır.

“Ak-Bozun uykusu geldi
Yatar yatmaz da,
Derin uykuya dalıverdi.
Bir düş görse
Ak-Boz atı tekrar,
At gücüne kavuşturmayı,
Alıp-Manaş bahadırı,
Yer altından çıkarmaya,
Onun çaresi, yolu,
Yerle göğün birleştiği yerde,
Gümüş-Boz atlı,
Küler-Bay Kağan'ın yurdundaymış.
Ak-Boz at oraya varmış.
Küler-Bay Kağan'ın otağının yanında,
Üç benzer altın dağ vardır.
O dağların eteğinde
Üç yuvarlak kutsal göl yatmakta.
Ortadaki gölde

At başınca altın köpük,
Gece-gündüz çalkalanmakta,
Onu tutup alınca,
Sönen ateş tutuşur,
Ölen yiğit dirilir.” (Ergun 1998: 177-179)

Kahraman, atılmış olduğu bilinçdışı karanlıktan mitsel kabullerce kutsanmış değerlerin doğadaki görüntüsünde belirmesi sonucu kurtulmuştur. Tanrısal ruh, kahraman ile atının gördüğü düş sayesinde temasa geçmiş ve ona çıkış yolu sunmuştur. Sönen ateşin tutuşması/yaşamın yeniden varlık boyutuna geçmesi, ölen yiğidin dirilmesi için Tanrısal ruh, kahramanın en büyük dolayımlayıcısı dışsal bir yardım olarak belirir. Kahramanın atı, fiziksel anlamda onu ötelere ulaştırıcı araç olmaktan öte toplumsal bilinçaltının ona yüklediği kurtarıcı/yol gösterici rolünün -düşünsel anlamda- görüntü düzeyindedir.

Sonuç

Mitsel düşünce, yarattığı kahramanlara sonsuz bir çevrim içinde akan evreni kavramak adına yeni boyutlar kazandırarak kendisini günceller. Bu durum arka planında kahramanın görüntüsünde kahramanı yaratan biliş düzeyinin olgunlaşma/olgunlaşabilme düşüncesidir. Yaratılış sonrası süreçte yaratılışın getirileri üzerinden evreni anlamlandırmaya çalışan insanoğlu, yüzü dış dünyaya dönük, doğayı gözlemleyebilen ve onun üzerinde düşünen bir yapıda kendini konumlandırmıştır. Dolayısıyla doğa ile ilişkilerinde tek taraflı ve yıkıcı olmaktan öte karşılıklı ve koruyucu bir ilişkiye girmiştir. Söz konusu karşılıklı ilişki dışsallaştırılan anlatılara da yansımış ve doğa, bir olanaklar gömüsü olarak bakıp büyüten, besleyen, koruyan erginleştiren bir güç olmuş ve bütünleşilen doğa, kahramanların tinsel doğuşlarına zemin hazırlamıştır. Son bakışta, Altay Türkleri yaratmış olduğu mitsel anlatılarda doğanın görüntüsünde evrene bakış açılarını -gösterge bilimsel açıdan mitsel okuma ile değerlendirecek olur isek- “taş eelü/taştta tındu” (Taşın da bir sahibi/Taşın da bir ruhu var) düşüncesinden hareket ile geçmişten geleceğe tüm insanlığa doğa ve doğanın güçlerine karşı karşılıklı saygı çevreninde evrende bulunan canlı cansız bütün varlık ve nesnelere ile bütüncül bir yaşamın olanaklığına dair derin göndermelerde bulunmaktadır. Doğa, var eden bütüncül yaşam enerjisi ile insanlık için bir olanaklar gömüsüdür. Bu bakımdan belirtmemiz gerekir ki insan/lık, kendisini doğadan kopardığı zaman -doğaya zarar vermekten öte-yaşamsal boyutta kendisine karşı bir yıkım mekanizmasına dönüşür ve geri dönüşü olmayan tükenişler boyutu ile yüz yüze kalır.

Kaynaklar

- BANG, W. – RAHMETİ G. R. *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936.
- CAMPBELL, Joseph (2010), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, Çev.: Sabri Gürses, 2. Baskı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- DİLEK, İbrahim (2002), *Altay Destanları I*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2007a), *Altay Destanları II*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2007b), *Altay Destanları III*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2014) *Resimli Türk Mitoloji Sözlüğü*, *Altay/Yakut*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- ERGUN, Metin (1998), *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı: Alıp Manaş*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ESİN, Emel (2001), *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
- FISCHER, Ernst (2010), *Sanatın Gerekliği*, Çev.: Cevat Çapan, 11. Baskı, İstanbul, Payel Yayınları.
- KORKMAZ, Ramazan (2000), “Fenomenolojik Açıdan Tepegöz Yorumu”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- KORKMAZ, Ramazan (2003) “Oğuz Yurdu Romanında Toplumsal Bilinçaltının Görüntü Düzeyleri”, *Bilig*, S. 27, s. 71-83.
- NASKALİ, Emine Gürsoy (1999), *Altay Destanı Maaday Kara*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- REICH, Wilhelm (1995), *İnsanın Doğadaki Yeri*, 2. baskı. Çev.: Bertan Onaran, İstanbul, Payel Yayınları.
- TECİMER, Ömer (2005), *Sinema Modern Mitoloji*, İstanbul, Plan B Yayıncılık.

Sözlü Kaynaklar

- K1: Çeltüyevev Slava Grigoriyeviç, 1967 Altay Özerk Cumhuriyeti, Koşağaç Aймаğı, Ortalık Köyü doğumlu, kam. Görüşme tarihi: 13.07.2012, Görüşme yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Koşağaç Aймаğı, Ortalık Köyü. Görüşme Yapanlar: Abdullah Elcan-Fatih Şayhan-Nadejda Tıdikova.
- K2: Nadya Yuguşeva, 1958 Altay Özerk Cumhuriyeti, Koşağaç Aймаğı, Kuray Köyü doğumlu, üniversite mezunu, kam. Görüşme tarihi: 28.06.2012, Görüşme yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Mayma Aймаğı. Görüşme Yapanlar: Abdullah Elcan-Fatih Şayhan.
- K3: İrina Demçinova, 1975 Altay Özerk Cumhuriyeti, Koşağaç Aймаğı, Kuray Köyü doğumlu, üniversite mezunu, araştırmacı. Görüşme tarihi: 28.06.2012, Görüşme yeri: Altay Özerk Cumhuriyeti, Mayma Aймаğı. Görüşme Yapanlar: Abdullah Elcan-Fatih Şayhan.